РОЗДІЛ 12
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12(436+7/8)

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ЗА ГАНСОМ КЕЛЬЗЕНОМ

PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF ELECTORAL SYSTEM BY HANS KELSEN

Абашнік В.О.,
доктор філософії, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін
Харківського економіко-правового університету

Стаття презентує особливості філософсько-правових основ виборчої системи у працях австро-американського юриста Ганса Кельзена (1881–1973 рр.). Спочатку вказано на основні риси його трактування цього питання в роботі «Списки виборців та рекламаційне право» (1906 р.). На завершення розглянуто його розуміння цієї проблематики в праці «Загальне вчення про державу» (1925 р.).
Ключові слова: Ганс Кельзен, філософія права, чисте правовчення, виборча система, виборче право.

Статья представляет особенности философско-правовых оснований избирательной системы в работах австро-американского юриста Ганса Кельзена (1881–1973 гг.). Сначала указано на основные черты его трактовки этого вопроса в работе «Списки избирателей и рекламационное право» (1906 г.). В завершение рассмотрено его понимание этой проблематики в работе «Всеобщее учение о государстве» (1925 г.).
Ключевые слова: Ганс Кельзен, философия права, чистое учение о праве, избирательная система, избирательное право.

The article presents the features of the legal philosophical foundations of electoral system in the works of the Austrian-American lawyer Hans Kelsen (1881–1973). At first the main characteristics of his interpretation of this question in his German work “Wählerlisten und Reklamationsrecht” (1906) are given. At last his understanding of this problem in the other German work “Allgemeine Staatslehre” (1925) is pointed out.
Key words: Hans Kelsen, philosophy of law, pure theory of law, electoral system, electoral law.

Постановка проблеми. Тематика філософсько-правового обґрунтування виборчої системи та її окремих аспектів була представлена в різних публікаціях видатного австро-американського юриста й філософа права Ганса Кельзена (1881–1973 рр.). Більшість праць щодо вказаної проблематики було оприлюднено в його «Віденський період» до 1930 р., коли Г. Кельзен навчався та викладав у Віденському університеті (Австрія). Звернення до цієї тематики авторитетного австро-американського вченого відповідає актуальним тенденціям у сфері модернізації розвитку державності та нагальних реформ виборчої системи в сучасній Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики має певну традицію в зарубіжній теорії права й філософії права. На окремі особливості названої традиції ми вказували в попередніх публікаціях, зокрема, щодо праць таких авторитетних філософів права та професорів-юристів, як німецькі вчені М. Штольайс та О. Лепсіус, американець С. Паулсон, аргентинець з українським корінням Е. Булигін, бразилець Г. Діас, австрієць Р. Вальтер [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Новизна розвідки полягає в тому, що в ній уперше в українській філософсько-правовій традиції звернено увагу на маловідомі праці Г. Кельзена з питань виборчого права та виборчої системи [7; 8; 9].

Метою статті є критичний огляд особливостей філософсько-правового обґрунтування виборчої системи та виборчого права в різних публікаціях Ганса Кельзена «Віденського періоду».

Виклад основного матеріалу. Філософсько-правове обґрунтування окремих аспектів виборчої системи й виборчого права Г. Кельзен представив у різних німецьких роботах із конституційного права та політичної теорії. При цьому вказане питання перебувало в центрі уваги його ранніх розвідок. Так, у № 35 «Юридичних листків» («Juristische Blätter») за 1906 р. Г. Кельзен опублікував велику статтю «Списки виборців та рекламаційне право», яка того ж року вийшла окремим виданням [17]. У першій частині своєї праці автор спочатку вказував на історичний розвиток проблематики «інституту списків виборців» [18, с. 303], від Великої французької революції 1789 р. до актуальних змін в окремих країнах Західної Європи наприкінці XIX – на початку XX ст., зокрема в Англії, Бельгії, Італії, Норвегії, Австрії [18, с. 303–308].

На початку другої частини праці «Списки виборців та рекламаційне право» (1906 р.) Г. Кельзен наголошував: «Велике значення списків виборців, яке задокументоване в основоположенні, що вибирати має право лише той, хто внесений у списки, робить зрозумілим, що заперечення щодо списків виборців можуть бути чинними лише в ході особливим чином урегульованої процедури – процедури рекламації» [18, с. 312]. Таким чином, віденський юрист і філософ права підходить до вирішення таких ключових питань: хто має право виказувати рекламацію щодо списку виборців? Стосовно яких порушень можна рекламувати? Хто (який орган) має право приймати остаточне рішення щодо змісту рекламації? Яким чином має втілюватись таке рішення? У цьому контексті автор вказує на особливості вирішення вказаних та інших питань у різних країнах Західної Європи з кінця XIX до початку XX ст.

Аналізуючи теоретичні досягнення попередніх філософів права та юристів, зокрема й свого вчителя Г. Єллінека в його «Системі суб’єктивних публічних прав» (1906 р.), Г. Кельзен констатує: «Рекламація, як правило, націлюється лише проти порушень виборчого права, які викликані *змістом списків виборців*. Лише щодо внесення в списки виборців осіб, які не мають права обирати, або невнесення в списки осіб, які мають право обирати, може бути розпочата особлива й невідкладна процедура, урегульована спеціальними положеннями про вибори» [18, с. 314]. Таким чином, автор окреслює специфіку предмета свого дослідження.

Далі Г. Кельзен говорить про «суб’єктивний інтерес» виборців у межах виборів та розглядає процес виборів як правовий процес, або право. При цьому віденський юрист пише: «Це право є нічим іншим, як захищеним у правовому відношенні інтересом, згідно з яким виникає визначений представник інтересів! *Отже, виборче право є не інтересом щодо участі, а інтересом щодо результату*

вибору» [18, с. 318]. Таким чином, Г. Кельзен наголошує на кінцевій меті виборів. Важливу роль у цьому контексті відіграє список (або списки) виборців, щодо можливих порушень якого автор вважає за необхідне застосування різних елементів «рекламаційного права» [18, с. 320].

У цьому сенсі Г. Кельзен пропонує не обмежувати рекламаційне право останньою стадією виборів, а поширити його застосування також на стадію підготовки до виборів. Як відомо, того часу в Західній Європі за виконання процедури застосування рекламаційного права в різних країнах відповідали різні інстанції. Наприклад, у Франції після 1791 р. спочатку це була компетенція судів, а в період Реставрації в першій половині XIX ст. – ради префектур [18, с. 321–322]. Навіть у межах Австро-Угорської імперії в різних регіонах були відмінні процедури щодо застосування рекламаційного права (наприклад, у Галичині, Угорщині, Сілезії, Тіролі) [18, с. 322–323]. Такі фактори, на думку Г. Кельзена, ускладнювали реалізацію рекламаційного права щодо порушень у процедурі виборів.

Саме тому наприкінці своєї праці «Списки виборців та рекламаційне право» австрійський науковець висуває 7 основних вимог до списків виборців та ефективності реалізації рекламаційного права. Серед таких вимог Г. Кельзена найважливішими були перманентне уточнення списків виборців у певні проміжки часу до виборів, «публічність списків упродовж усього часу, коли в них можна робити зміни», визначення певного строку дії рекламаційних рішень тощо [18, с. 330–331]. На завершення автор вимагав: «7) заборонити зміни списків виборців упродовж певного проміжку часу перед виборами» [18, с. 331]. Як відомо, ці та інші вимоги Г. Кельзена було втілено у виборчих системах не лише Австрії, інших країн Західної Європи та світу впродовж XX ст., а й незалежної України.

У 1907 р. Г. Кельзен видав фундаментальний «Коментар до положення про вибори імперської ради Австрії» [15], у вступі до якого спочатку представив основні риси історичного розвитку вказаного питання [16, с. 340–359]. Цікаво, що серед недоліків виборчої системи вчений називав політичну заангажованість тих чи інших сил. Саме тому Г. Кельзен наголошував: «Воля політичного законодавця може діяти не більше, ніж на одне покоління» [16, с. 345–351]. Серед інших небезпек для виборчої системи він називав вузькополітичні світоглядні мотиви конкретних партій. Саме тому в передмові до вказаної праці науковець закликав представників різних партій під час вироблення певних положень виборчого права «знайти шлях до об'єктивного права» [16, с. 335].

Питання філософсько-правового обґрунтування окремих елементів виборчої системи домінували також у публікаціях Г. Кельзена в австрійській та німецькій періодиці. Зокрема, варто назвати такі його газетні статті: «Проста пропорційна виборча система» (1918 р.) у «Робітничій газеті» (Відень), «Пропорція у новому положенні про вибори Національної ради» (1923 р.) [13, с. 25–58] та «Невдоволеність виборчим правом. За індивідуальні вибори замість списків» (1926 р.) у «Новій вільній пресі» (Відень), «Виборча реформа» (1930 р.) у «Щоденнику», «Вільний порядок проведення виборів. Німеччина перед новими завданнями» (1930 р.) у «Франкфуртській газеті» тощо. Таким чином, він висував свої тези й інновації щодо виборчої системи на обговорення широкого кола читачів та не обмежувався вузькофаховими дискусіями.

Далі варто вказати на деякі критичні рецензії Г. Кельзена, які він написав щодо праць із тематики виборчого права й виборчих систем. При цьому можна згадати його рецензію на німецьку книгу Е. Спіри «Виборчий обов'язок» (1909 р.) [12, с. 577–580]. Щодо різних питань виборчої тематики Г. Кельзен виступав також із доповідями на наукових форумах, засіданнях товариств. Зокрема, можна згадати його виступ «Пропорційне виборче право. Доповідь перед віденським юридичним товариством 4 грудня 1918 р.», надрукований у 1919 р. [13, с. 169–174].

У своїй другій докторській дисертації «Головні проблеми вчення про державне право, розвинуті з вчення про правове положення» (1911 р.) Г. Кельзен розглянув питання виборчої системи та виборчого права в 29 главі «Правове положення виборця та монарха» [14, с. 679–693]. Зокрема, він концентрував увагу на питанні виборчого права в об'єктивному та суб'єктивному сенсі, а також роз'яснював стосунки між виборчим правом (Wahlrecht) і виборчим обов'язком (Wahlpflicht). При цьому вчений стверджував: «Виборче право та виборчий обов'язок націлені на зовсім різне; у формальному відношенні вони є навіть повністю самостійними й незалежними одне від одного» [14, с. 682].

Проблематику виборчої системи Г. Кельзен найбільш детально проаналізував у фундаментальній роботі «Загальне вчення про державу» (1925 р.), яка з'явилась спочатку у видавництві «Юліус Шпрінгер» у Берліні [10], а потім виходила ще 1966 р., 1993 р. та 2009 р. У параграфі 47 «Республіка» цієї праці окремий пункт присвячено питанню «Виборчі системи» [11, с. 345–351]. Науковець спочатку розглянув питання «Загальне та обмежене виборче право» [11, с. 345]. При цьому віденський професор вказував, що виборче право може бути загальним або обмеженим. Останнє може застосовуватись до таких категорій громадян, як діти, душевно хворі, кримінальні злочинці, чужоземці. Окремо автор критикував гендерні обмеження, коли з виборчого процесу більшості демократичних країн того часу (1925 р.) було виключено жінок [11, с. 345].

У названому контексті Г. Кельзен констатував: «Хоча через обмеження застосування виборчого права лише щодо чоловіків з участі у волевиявленні держави виключена щонайменше половина всього народу, у цьому не вбачають жодної загрози демократичному принципу» [11, с. 345]. Натомість окремі держави того часу застосовували обмежене виборче право навіть щодо певних категорій своїх громадян (наприклад, неписьменних, представників окремих націй, релігійних конфесій, військових, духовних осіб). Таке обмеження австрійський учений у своїй праці називав «недемократичним» [11, с. 345].

Далі Г. Кельзен вказував на той факт, що виборче право може також бути рівним (однаковим) для всіх або нерівним (неоднаковим) для всіх громадян однієї держави. При цьому він писав: «Демократичній ідеї відповідає вимога щодо рівності (однаковості) виборчого права. Вона означає, що всі виборці з одним голосом, який вони віддають, повинні мати однаковий вплив на результат виборів, що вага всіх голосів повинна бути однаковою» [11, с. 345]. Однак у реальності в деяких демократіях вага голосу окремих виборців може бути навіть різною, причому вплив на цю вагу голосу виборця може бути як прямий (безпосередній), так і опосередкований.

При цьому мова йде про «плюральну виборчу систему» (das Pluralwahlsystem), щодо особливостей якої Г. Кельзен писав: «Техніка плюральної виборчої системи розподіляє виборців на багато груп або класів, члени яких отримують різну кількість голосів» [11, с. 345]. Віденський юрист вказував на таку «недемократичну» процедуру, коли більшу кількість голосів можуть отримувати ті виборці, які сплачують більші податки тощо. У таких випадках ідеться про безпосередній, або прямий, вплив на вагу голосу виборця. Натомість опосередкований вплив на вагу голосу виборця має місце тоді, коли голосування відбувається в різних за територією та населенням виборчих округах. Таким чином, голос виборця в окремих округах може бути опосередковано нерівним голосу виборців в інших виборчих округах [11, с. 346].

У подальшому аналізі в праці «Загальне вчення про державу» (1925 р.) Г. Кельзен вказує на такі особливості виборчого права, коли вибори можуть бути відкритими (публічними) або закритими (таємними). Ці фактори також

мають свою специфіку щодо самої процедури виборів; тобто мова може йти про письмові або усні вибори [11, с. 346]. Також австрійський науковець розрізняє прямі й непрямі вибори, підкреслюючи: «Вибори є прямими, коли виборець безпосередньо обирає депутата, а непрямі вибори – це коли спочатку повинні бути обрані так звані вибрані мужі, які у свою чергу потім обирають депутата» [11, с. 346].

Також Г. Кельзен в межах виборчої системи розрізняє мажоритарні вибори та пропорційні (або відносні) вибори. У цьому сенсі він говорить: «Значуще розрізнення виборчих систем стосується умови, за якої особа, за яку віддаються голоси, вважається обраною. Здається, що демократії відповідає принцип більшості. Обраним вважається той, хто об'єднує в собі більшість усіх відданих чинних голосів» [11, с. 346]. Щодо цього австрійський правознавець наголошує як на позитивних, так і на негативних аспектах мажоритарної та пропорційної виборчих систем.

У такому контексті Г. Кельзен обґрунтовує необхідність певних технічних факторів виборчої системи, зокрема розподілу території на виборчі округи [11, с. 347]. Важливу роль у названому сенсі відіграє пропорційність виборів, якій автор присвячує окремий пункт «Сутність пропорції» [11, с. 347–350]. На його переконання, за допомогою такого принципу виборча система дозволяє контролювати, щоб усі мандати не дістались більшості, щоб були збережені інтереси меншості, яку обирає певна кількість виборців цієї держави. При цьому мова йде про відповідні рішення, що мають «характер *компромісів*» [11, с. 349].

В останньому пункті цього параграфа під назвою «Техніка пропорції» Г. Кельзен говорить про особливості пропорційної виборчої системи [11, с. 350–351]. Вказуючи на те, що саме партії є основою пропорційної системи виборів, науковець вбачає необхідність у «*законодавчій організації партії*» [11, с. 351]. Конкретно мова йде про те, щоб «усередині самої партії гарантувався принцип демократичного контролю, щоб за можливості обмежувалась диктатура керівника партії, оскільки саме на це так часто нарікають у системі пропорційності» [11, с. 351]. Ця вимога Г. Кельзена набувала особливої актуальності в Австрії та Німеччині на початку 1930-х рр. Вона залишається актуальною й нині, зокрема для політичної та виборчої системи в Україні.

Висновки. На прикладі аналізу окремих положень деяких праць «Віденського періоду» Ганса Кельзена було показано особливості його філософсько-правового обґрунтування виборчої системи. Саме ці напрацювання авторитетного австро-американського юриста й філософа права є вагомим внеском у розробку тематики виборчого права та виборчої системи, а їх практичне застосування допоможе усунути багато непорозумінь і проблем у сучасному політичному житті України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абашнік В.О. Ганс Кельзен (1881–1973) про справедливість / В.О. Абашнік // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Херсон, 2014. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 345–348.
2. Абашнік В.О. Ганс Кельзен про філософсько-правове підґрунтя парламентаризму / В.О. Абашнік // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – Х., 2014. – № 1106. – С. 38–40.
3. Абашнік В.О. Ганс Кельзен про юридичний позитивізм / В.О. Абашнік // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – О., 2014. – Вип. 9-1. – С. 4–6.
4. Абашнік В.О. Поняття «ґрунтовна норма» у Ганса Кельзена / В.О. Абашнік // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 257–264.
5. Абашник В.А. Кант и неокантианство как основа чистого учения о праве Ганса Кельзена / В.А. Абашник // Нормативная теория Ганса Кельзена и развитие юриспруденции в Европе и США (к 40-летию со дня смерти Г. Кельзена) : матер. VII Междунар. науч. конф. (г. Иваново, 8–12 октября 2013 г.). – Иваново : Ивановский гос. ун-т, 2015. – С. 23–42.
6. Абашник В. А. Справедливость в философии права Ганса Кельзена / В.А. Абашник // Роль науки в формуванні громадянського суспільства та правової держави : матер. ІІ міжнар. міжвуз. наук. конф. (м. Харків, 22–23 листопада 2013 р.) / за заг. ред. П.І. Орлова. – Х. : Харківський економіко-правовий університет, 2013. – С. 30–33.
7. Кельзен Г. Правопорядок / Г. Кельзен ; пер. з нім. В.О. Абашніка // Практична філософія та правовий порядок : зб. наук. статей. – Х. : Центр освітніх ініціатив, 2000. – С. 324–331.
8. Abaschnik W.A. Hans Kelsens Werk in der sowjetischen, russischen und ukrainischen juristischen und rechtsphilosophischen Literatur des letzten Drittels des XX. Jahrhunderts (Manuskript) / W.A. Abaschnik. – Wien : Hans-Kelsen Institut, 2002. – 50 S.
9. Abashnik V.O. Sprache der „Reinen Rechtslehre" von Hans Kelsen (1881–1973) / V.O. Abashnik // Archäologie und Sprachwissenschaft. Austausch von Wissen in der Geschichte der Menschheit : Archaeology and Linguistics in the modern world. Exchange of knowledge in the History of Mankind (Humboldt-Kolleg, Simferopol – Jalta, 20–23 September 2012). – Simferopol, 2012. – S. 1.
10. Kelsen H. Allgemeine Staatslehre / H. Kelsen. – Berlin : Julius Springer, 1925. – 433 S.
11. Kelsen H. Allgemeine Staatslehre (1925) / H. Kelsen. – Wien : Österreichische Staatsdruckerei, 1993. – 433 S.
12. Kelsen H. Hans Kelsen Werke. Band 1 : Veröffentlichte Schriften 1905–1910 und Selbstzeugnisse / H. Kelsen. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. – 719 S.
13. Kelsen H. Hans Kelsen Werke. Band 4 : Veröffentlichte Schriften 1918–1920 / H. Kelsen. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2014. – 892 S.
14. Kelsen H. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze / H. Kelsen. – Tübingen : Mohr (Paul Siebeck), 1911. – 709 S.
15. Kelsen H. Kommentar zur österreichischen Reichsratswahlordnung (Gesetz vom 26. Jänner 1907, RGBl. № 17) / H. Kelsen. – Wien : Manzsche k. u. k. Hof-Verlags– und Universitätsbuchhandlung, 1907. – 243 S.
16. Kelsen H. Kommentar zur österreichischen Reichsratswahlordnung (Gesetz vom 26. Jänner 1907, RGBl. № 17) / H. Kelsen // Kelsen H. Hans Kelsen Werke. Band 1 : Veröffentlichte Schriften 1905–1910 und Selbstzeugnisse / H. Kelsen. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. – S. 332–544.
17. Kelsen H. Wählerlisten und Reklamationsrecht. Unter Berücksichtigung der jüngsten Regierungsvorlage betreffend die Wahlreform / H. Kelsen. – Wien : Selbstverlag des Autors, 1906. – 30 S.
18. Kelsen H. Wählerlisten und Reklamationsrecht. Unter Berücksichtigung der jüngsten Regierungsvorlage betreffend die Wahlreform / H. Kelsen // Kelsen H. Hans Kelsen Werke. Band 1 : Veröffentlichte Schriften 1905–1910 und Selbstzeugnisse / H. Kelsen. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. – S. 301–331.